

O’QITUVCHINING ZAMONAVIY TA’LIMDAGI O’ZGARAYOTGAN ROLI

Tolabayeva Nigora Raximjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1- bosqich magistr talabasi

Elektron pochta: nigoratolaboyeva9@gmail.com

Tel: +998939582504

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23036652>

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta’lim va sun’iy intellekt (SI) vositalarining tarqalishi o’qituvchi faoliyatining mazmunini qayta ko’rib chiqishni taqozo etmoqda. Maqolada o’qituvchining an’anaviy roli (bilim manbai, dars boshqaruvchisi, nazoratchi) bilan zamonaviy roli (fasilitator, mentor, maslahatchi, raqamli muhit tashkilotchisi) qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi shu o’zgarish qanday sabablar bilan yuz berayotganini, texnologiya o’qituvchining o’rnini bosadimi yoki vazifalarini o’zgartiradimi, degan savolga ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlari asosida javob topishdir. Tadqiqot ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy va tizimli tahlil, hujjatlar kontent-tahlili hamda ikkilamchi statistik ma’lumotlarni o’rganish usullariga tayanadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, SI axborot berish, mashq tayyorlash va oddiy tekshiruv kabi vazifalarni qisman o’z zimmasiga olishi mumkin, ammo motivatsiya, ijtimoiy-emotsional qo’llab-quvvatlash, qadriyatlar tarbiyasi va pedagogik mas’uliyat inson o’qituvchisida qoladi. O’zbekiston misolida ta’lim to’g’risidagi qonun va 2030-yilgacha rivojlanish konsepsiyasi o’qituvchi roli o’zgarishining me’yoriy asosini yaratgani tahlil qilinadi. Maqola natijalaridan o’qituvchilar malakasini oshirish mazmunini takomillashtirishda foydalanish mumkin.

Kalit so’zlar: o’qituvchi roli, zamonaviy ta’lim, raqamli ta’lim, pedagogik kompetensiya, raqamli kompetensiya, sun’iy intellekt, o’quvchi markazli ta’lim, fasilitator, mentorlike, pedagogik innovatsiyalar, kompetensiyaga asoslangan ta’lim

Аннотация. Распространение цифровых технологий, дистанционного обучения и инструментов искусственного интеллекта (ИИ) обуславливает необходимость пересмотра содержания деятельности учителя. В статье проводится сравнительный анализ

традиционной роли учителя (источник знаний, организатор учебного процесса, контролёр) и его современной роли (фасилитатор, наставник, консультант, организатор цифровой образовательной среды). Цель исследования заключается в выявлении причин происходящих изменений и научном определении того, заменяют ли технологии учителя или трансформируют его профессиональные функции. Исследование основано на анализе научной литературы, сравнительном и системном анализе, контент-анализе документов, а также изучении вторичных статистических данных. Результаты показывают, что ИИ способен частично выполнять такие задачи, как предоставление информации, подготовка упражнений и проведение простых проверок, однако мотивация учащихся, социально-эмоциональная поддержка, воспитание ценностей и педагогическая ответственность остаются за учителем. На примере Узбекистана анализируются Закон “Об образовании” и концептуальные документы развития образования до 2030 года, формирующие нормативную основу изменения роли учителя. Результаты статьи могут быть использованы для совершенствования содержания программ повышения квалификации педагогов.

Ключевые слова: роль учителя, современное образование, цифровое образование, педагогическая компетентность, цифровая компетентность, искусственный интеллект, лично-ориентированное обучение, фасилитатор, наставничество, педагогические инновации, компетентностно-ориентированное образование.

Abstract. The spread of digital technologies, distance learning, and artificial intelligence (AI) tools necessitates a reconsideration of the content of teachers’ professional activities. This article provides a comparative analysis of the traditional role of the teacher (source of knowledge, classroom manager, and evaluator) and the modern role of the teacher (facilitator, mentor, consultant, and organizer of the digital learning environment). The purpose of the study is to identify the reasons behind these changes and to determine, from a scientific perspective, whether technology replaces teachers or transforms their professional functions. The study is based on a review of scientific literature, comparative and systematic analysis, content analysis of documents, and examination of secondary statistical data. The findings show that AI can partially perform

such tasks as providing information, preparing exercises, and conducting basic assessments; however, student motivation, social and emotional support, value-based education, and pedagogical responsibility remain the responsibility of human teachers. In the context of Uzbekistan, the Law on Education and development concepts up to 2030 are analyzed as the regulatory foundations for the transformation of the teacher’s role. The findings of the article can be used to improve the content of professional development programs for teachers.

Keywords: *teacher’s role, modern education, digital education, pedagogical competence, digital competence, artificial intelligence, student-centered learning, facilitator, mentoring, pedagogical innovations, competency-based education.*

Kirish. Maktab va universitet auditoriyalari so‘nggi yigirma yilda tashqi ko‘rinishdan ko‘ra ichki mantiq jihatidan ko‘proq o‘zgardi. Bilimni olish uchun endi darslikka yoki o‘qituvchining og‘zaki bayoniga bog‘lanib qolish shart emas: talaba bir necha soniyada ma‘lumot qidirishi, video darsni ko‘rishi, hozirda esa generativ SI vositasidan tushuntirish so‘rashi mumkin. Bu holat “o‘qituvchi bilimni beradi, o‘quvchi qabul qiladi” degan an‘anaviy modelning asosiy tayanchini, ya‘ni o‘qituvchining axborotga bo‘lgan monopoliyasini zaiflashtirdi.

Raqamlashtirishning pedagogik jarayonga ta’siri bir xil emas. Pandemiya davrida masofaviy ta’lim ommalashdi, lekin uning imkoniyatlari teng taqsimlanmadi. UNICEFning 2020-yilgi tahliliga ko‘ra, kamida 463 million bola maktablar yopilgan davrda masofaviy ta’limdan foydalana olmagan

. Bu raqam texnologiya o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini kafolatlamasligini, uni qo‘llovchi, moslovchi va mazmun bilan to‘ldiruvchi inson bo‘lmasa, natija chegaralanib qolishini ko‘rsatadi.

Shu bois o‘qituvchining yangi kompetensiyalariga ehtiyoj paydo bo‘lmoqda. OECDning TALIS 2018 so‘rovida ishtirok etgan o‘qituvchilarning o‘rtacha 18 foizi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘qitishda qo‘llash ko‘nikmalari bo‘yicha yuqori ehtiyojni bildirgan va har o‘n o‘qituvchidan to‘rttasi so‘rovdan oldingi 12 oy ichida bu mavzudagi malaka oshirish tadbirlarida qatnashmagan. Boshqa manbaga ko‘ra, o‘qituvchilarning atigi 56 foizi formal ta’limida, 60 foizi esa so‘nggi

malaka oshirish faoliyatida texnologiyadan foydalanish mavzusi bo’lganini aytgan. Demak, texnologiya sinfga kirib bo’ldi, ammo o’qituvchini unga tayyorlash tizimi ortda qolmoqda.

Dolzarblik yana bir jihatdan ko’rinadi. UNESCO va Teacher Task Force ma’lumotlariga ko’ra, 2030-yilgacha dunyo bo’yicha boshlang’ich va o’rta ta’lim uchun qo’shimcha 44 million o’qituvchi kerak bo’ladi. O’qituvchi kam bo’lgan sharoitda uning vaqtini nimaga sarflashi, ya’ni SI vositalari qaysi vazifalarni yengillashtirishi va qaysilarini yengillashtira olmasligi masalasi amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot muammosi. Adabiyotlarda texnologiyaning ta’limga ta’siri ko’p yoziladi, o’qituvchi rolining o’zgarishi esa ko’pincha alohida yo’nalishlar (raqamli kompetensiya, o’quvchi markazli yondashuv, SI) doirasida bo’lib-bo’lib ko’riladi. Bu o’zgarishlarning o’qituvchi roliga birgalikdagi ta’siri va O’zbekiston sharoitidagi ifodasi kamroq bir butun holda tahlil qilingan.

Tadqiqot maqsadi. O’qituvchining an’anaviy rolikdan zamonaviy (raqamli, fasilitatorlik va mentorlik) roliga o’tish jarayonini nazariy va xalqaro ma’lumotlar asosida tahlil qilish hamda O’zbekiston ta’lim tizimida bu jarayonning me’yoriy asoslarini ko’rsatish.

Tadqiqot vazifalari: (1) an’anaviy va zamonaviy o’qituvchi rollarining nazariy asoslarini aniqlash; (2) raqamli texnologiyalar va SI ning o’qituvchi vazifalariga ta’sirini o’rganish; (3) inson o’qituvchisining o’rnini bosib bo’lmaydigan vazifalarni ajratish; (4) O’zbekiston hujjatlaridagi tegishli yo’nalishlarni tahlil qilish; (5) amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: zamonaviy ta’lim jarayonida o’qituvchi faoliyati. Tadqiqot predmeti: o’qituvchi rolining texnologik va pedagogik omillar ta’sirida mazmunan o’zgarishi.

Adabiyotlar sharhi. Nazariy asos. O’qituvchi rolini qayta ko’rib chiqish g’oyasi raqamli davrdan ancha oldin paydo bo’lgan. Vygotskiy bilimni bola va o’qituvchi (yoki tajribaliroq sherik) o’rtasidagi ijtimoiy o’zaro ta’sirda shakllanadi, deb hisoblagan; “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi o’qituvchini bilim yetkazuvchi emas, o’quvchini keyingi bosqichga olib chiquvchi hamkor sifatida ko’rsatadi. Rogers o’quvchining shaxsiy ehtiyoji va tanlov erkinligini markazga qo’yib, o’qituvchini “o’rganishni yengillashtiruvchi” deb atagan. Ta’lim sohasida keng tarqalgan “sahnadagi donishmanddan yo’lboshchiga” (from sage on the stage to guide on the side)

formulasi King maqolasi bilan bog‘lanadi. Bu qarashlar zamonaviy fasilitatorlik konsepsiyasining tarixiy ildizini tashkil qiladi.

Empirik dalillar va ularning cheklovlari. Hattie 800 dan ortiq meta-tahlilni sintez qilib, o‘quvchi yutuqlariga eng kuchli ta’sir qiluvchi omillar orasida o‘qituvchining fikr-mulohaza berishi va o‘quvchi bilan munosabati borligini ko‘rsatgan. Freeman va hamkasblari 225 ta tadqiqotni tahlil qilib, faol o‘qitish usullarida o‘zlashtira olmaslik ulushi an’anaviy ma’ruzadagiga nisbatan sezilarli past (taxminan 21,8% va 33,8%) bo‘lganini aniqlagan. Biroq bu tadqiqotlar asosan oliy ta’limdagi STEM kurslariga oid ekanini hisobga olish zarur.

Qarama-qarshi fikr ham bor. Kirschner, Sweller va Clark minimal yo‘l-yo‘riqli o‘qitish, ayniqsa yangi boshlovchilar uchun, samarasizligini kognitiv yuklama nazariyasi asosida ta’kidlagan. Ularning fikricha, “yo‘lboshchi” bo‘lish o‘qituvchining tuzilmali tushuntirishdan voz kechishi degani emas. Bu ikki qarash aslida bir-birini to‘ldiradi: o‘qituvchi roli o‘quvchining tayyorlik darajasiga qarab o‘zgaradi. Biesta esa “o‘rganishni yengillashtiruvchi” iborasini tanqid qilib, o‘qituvchi bilim va qadriyat masalalarida yo‘naltiruvchi ovoz bo‘lib qolishi kerakligini yozadi. Ya’ni fasilitatorlik o‘qituvchining ta’lim mazmuniga mas’uliyatini kamaytirmaydi.

Texnologiya va o‘qituvchi kompetensiyasi. Mishra va Koehler TPACK modelini taklif qilib, texnologiyani samarali qo‘llash uchun fan bilimi, pedagogik bilim va texnologik bilimning birlashuvi zarurligini ko‘rsatgan. Ertmer va Ottenbreit-Leftwich o‘qituvchilarning texnologiyani qabul qilishida bilim-ko‘nikmadan tashqari, ularning e’tiqodlari va ishonchi ham hal qiluvchi ekanini qayd etgan. Yevropa Komissiyasining DigCompEdu ramkasi o‘qituvchilar uchun raqamli kompetensiyani 22 ta kompetensiya doirasida tizimlashtirgan; unda texnologiyadan foydalanish bilan birga o‘quvchilarni jalb qilish va ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish ham o‘qituvchi vazifasi sifatida ko‘rsatilgan.

Sun’iy intellekt. Luckin va hamkasblari SI o‘qituvchining o‘rnini bosmaydi, balki uning ish yukining bir qismini olib, inson bilan ishlashga ko‘proq vaqt qoldirishi mumkin, degan fikrni ilgari surgan. Holstein va boshqalar o‘qituvchi va SI o‘rtasidagi “komplementarlik” (bir-birini to‘ldirish) tushunchasini ishlab chiqib, real vaqtda sinf holatini ko‘rsatuvchi vositani o‘qituvchilar bilan birgalikda loyihalagan. Zawacki-Richter va

hamkasblari oliy ta’limda SI qo’llanishiga oid tadqiqotlar tizimli sharhida ko’pchilik ishlarda pedagogik nazariya va o’qituvchi nuqtayi nafari yetarli hisobga olinmaganini ta’kidlagan. Kasneci va boshqalar katta til modellarining ta’limdagi imkoniyatlari bilan birga, o’quvchilarning tanqidiy fikrlashiga salbiy ta’sir, noaniq ma’lumot va o’qituvchi tayyorgarligi kabi xavflarni sanagan.

Xalqaro tashkilotlar. UNESCO hisobotida ta’limdagi texnologiyalar ta’siriga oid ishonchli, mustaqil dalillar cheklangani va texnologiya faqat ta’lim maqsadiga xizmat qilgandagina qo’llanilishi lozimligi ta’kidlanadi. UNESCO generativ SI bo’yicha yo’riqnomasida insonga yo’naltirilgan yondashuv, qo’llash uchun yosh chegarasi (13 yosh) va o’qituvchi tayyorgarligi masalalari ko’tarilgan; UNESCO esa o’qituvchilar uchun SI kompetensiyalari ramkasini e’lon qilgan. OECD “Raqamli ta’lim istiqbollari” hisobotida SI, blokcheyn va robotlarning ta’limga imkoniyatlarini ko’rib chiqqan. Jahon banki “o’rganish inqirozi” haqida yozib, maktabga borish bilan haqiqiy o’rganish o’rtasidagi tafovutga e’tibor qaratgan.

Tahlil. Yuqoridagi manbalarda ikki umumiy nuqta ko’zga tashlanadi. Birinchidan, deyarli barchasi o’qituvchi rolini “yo’qolish” emas, “o’zgarish” sifatida ko’radi. Ikkinchidan, ular turli sohalarga (nazariya, texnologiya, siyosat) e’tibor beradi va o’zaro kamdan-kam bog’lanadi. Yetarlicha o’rganilmagan jihat esa shunda: nazariy rol modellari (fasilitator, mentor), raqamli kompetensiya ramkalari va SI ning yangi imkoniyatlari o’qituvchi vazifalari darajasida qanday birlashadi va bu O’zbekiston kabi islohot bosqichidagi tizimda qanday ko’rinadi.

Ilmiy yangilik. Maqolaning o’ziga xosligi mavzuni “yangi kashf” sifatida emas, mavjud tadqiqotlarni bir tizimga solish orqali ko’rsatishdadir: o’qituvchining an’anaviy roldan raqamli, fasilitatorlik va mentorlik rolga o’tish jarayoni nazariy, texnologik (SI) va milliy-me’yoriy jihatlardan kompleks tahlil qilinadi hamda inson o’qituvchisi uchun saqlanib qoladigan vazifalar ajratib ko’rsatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola ikkilamchi manbalarga asoslangan nazariy-analitik tadqiqotdir. Quyidagi usullar haqiqatda qo’llandi:

Ilmiy adabiyotlar tahlili: pedagogika nazariyasi, ta’lim texnologiyalari va SI bo’yicha xalqaro nashrlar o’rganildi.

Qiyosiy tahlil: an’anaviy va zamonaviy o’qituvchi rollari muayyan mezonlar (bilimga munosabat, boshqaruv, baholash, texnologiya) bo’yicha taqqoslandi.

Tizimli tahlil: o’qituvchi roli nazariy, texnologik va institutsional omillar tizimi sifatida ko’rib chiqildi.

Hujjatlar kontent-tahlili: UNESCO, OECD hisobotlari va O’zbekistonning tegishli me’yoriy hujjatlari mazmuni tahlil qilindi.

Statistik ma’lumotlarni o’rganish: faqat OECD, UNESCO va UNICEF e’lon qilgan tayyor ma’lumotlardan foydalanildi.

Cheklov: muallif tomonidan so’rovnoma, pedagogik kuzatish yoki eksperiment o’tkazilmagan. Shu sababli maqolada birlamchi empirik natija keltirilmaydi va xulosalar mavjud tadqiqotlar tahliliga tayanadi.

Tadqiqot natijalari. An’anaviy va zamonaviy rol, mazmuniy farq. An’anaviy modelda o’qituvchi bilimning asosiy manbai va dars jarayonining yagona boshqaruvchisi hisoblanadi. U tayyor axborotni yetkazadi, o’quvchi esa uni eslab qolib qaytaradi; nazorat ham asosan shu bilimni tekshirishga qaratiladi. Bu model axborot kam va qimmat bo’lgan sharoitda mantiqiy edi.

Zamonaviy modelda o’qituvchi faoliyati ko’proq muhit yaratish, yo’naltirish va qo’llab-quvvatlashga ko’chadi. U o’quvchiga savol berishni, manbalarni baholashni va o’z o’rganishini rejalashtirishni o’rgatadi, individual ehtiyojlarni hisobga oladi, raqamli vositalarni maqsadga muvofiq tanlaydi. 1-jadval farqlarni umumlashtiradi (jadval muallifning adabiyotlar tahlili asosidagi umumlashtirishi).

1-jadval. An’anaviy va zamonaviy o’qituvchi rollarining qiyosiy tahlili

Mezon	An’anaviy o’qituvchi	Zamonaviy o’qituvchi
Bilimga munosabat	Asosiy manba, axborot yetkazuvchi	Manbalarga yo’l ko’rsatuvchi, ma’noni birga izlovchi
Dars boshqaruvi	Markazda, yagona boshqaruvchi	Jarayon tashkilotchisi, o’quvchi faolligini rag’batlantiruvchi
Baholash	Yakuniy nazorat, xatoni topish	Shakllantiruvchi baholash, fikr-mulohaza berish

O‘quvchi bilan munosabat	Ierarxik, bir tomonlama	Hamkorlik, mentorlik va maslahat
Texnologiya	Yordamchi yoki umuman yo‘q	Pedagogik maqsadga integratsiyalangan
Ta’lim yo‘li	Hamma uchun bir xil	Individual va tabaqalashtirilgan
Fikrlash	Yodlash va qayta ishlash	Tanqidiy va ijodiy fikrlash
Motivatsiya	Tashqi (baho, majburiyat)	Ichki qiziqishni qo‘llab-quvvatlash

Muhim eslatma: bu ikki modelni “eski – yomon, yangi – yaxshi” deb qarama-qarshi qo‘yish noto‘g‘ri bo‘lardi. Yuqorida ko‘rilganidek, yangi mavzuni o‘rganayotgan o‘quvchilarga aniq tushuntirish hanuz zarur. Zamonaviy o‘qituvchi ikki rol o‘rtasida vaziyatga qarab o‘ta olishi kerak.

Fasilitator o‘quvchilar muhokamasini yo‘naltiradi, lekin javobni tayyor bermaydi. Mentor uzoq muddatli rivojlanishni kuzatadi va shaxsiy maslahat beradi. Motivator o‘quvchining qiziqishini saqlashga e’tibor qaratadi; bu ayniqsa masofaviy sharoitda, o‘quvchi yolg‘iz qolganda muhim. Raqamli muhit tashkilotchisi platforma va vositalarni tanlaydi, ularning pedagogik qiymatini baholaydi (TPACK yondashuvi). Individual ta’lim qo‘llovchisi o‘quvchi darajasiga mos topshiriq beradi, adaptiv platformalardan olingan ma’lumotni sharhlaydi.

Adabiyotlar tahlili SI ta’sirini uch yo‘nalishda ko‘rsatadi. Yengillashadigan vazifalar. Mashq va test tayyorlash, oddiy topshiriqlarni avtomatik tekshirish, mavzu bo‘yicha dastlabki tushuntirish, dars rejasi loyihasini tuzish. Luckin va boshqalar aynan shu rutinaga e’tibor qaratadi.

Yangi paydo bo‘layotgan vazifalar. SI chiqargan natijani tekshirish, o‘quvchilarga SI dan mas’uliyat bilan foydalanishni o‘rgatish, akademik halollik va manbani tekshirish madaniyatini shakllantirish. UNESCO o‘qituvchi SI kompetensiyasini alohida ramka sifatida ishlab chiqqani buni tasdiqlaydi.

Xavfli tomonlar. Kasneci va boshqalar modellar noto‘g‘ri, lekin ishonchli ko‘rinadigan javob berishi mumkinligini, o‘quvchi esa fikrlash o‘rniga tayyor javobga tayanib qolish xavfi borligini yozadi. Shuning uchun o‘qituvchining tanqidiy nazorat vazifasi kamaymaydi, aksincha ko‘payadi.

Muhokama. Texnologiya o‘qituvchining ahamiyatini kamaytiradimi? Ko‘rib chiqilgan dalillar “vazifalarni o‘zgartiradi” degan javobni ko‘proq

qo’llab-quvvatlaydi. UNESCO texnologiyaning ta’limga qo’shgan hissasi haqidagi dalillar cheklanganini, texnologiya esa faqat ta’lim maqsadiga xizmat qilgandagina foydali bo’lishini ta’kidlaydi. Pandemiya tajribasi ham buni ko’rsatdi: texnologiya mavjud bo’lsa-da, uni o’quvchining ehtiyojiga moslovchi o’qituvchi bo’lmasa, natija zaif. Bu natijalar Luckin va boshq hamda Holstein va boshq qarashlariga mos keladi.

SI qaysi vazifalarni bajara oladi? Axborot berish, mashq generatsiyasi, birinchi darajali fikr-mulohaza, matnni soddalashtirish va tarjima kabi vazifalarni. Biroq bu qobiliyatning sifati mavzu, til va vaziyatga bog’liq bo’lib, uni doimo tekshirish kerak.

Qaysi vazifalar inson o’qituvchisini talab qiladi? Muallif tahlili bo’yicha: (1) o’quvchi bilan ishonchli munosabat va emotsional qo’llab-quvvatlash; (2) qadriyatlar va axloqiy tarbiya, bunda Biesta ta’kidlagan mas’uliyat muhim; (3) o’quvchining holatini kontekstda tushunish (oiladagi qiyinchilik, charchoq, qo’rquv); (4) sinf jamoasini shakllantirish; (5) ta’lim maqsadi va mazmuni haqida qaror qabul qilish. Hattie o’qituvchi–o’quvchi munosabati va fikr-mulohazaning ta’sirini ko’rsatgani bu vazifalar samaradorlikka bevosita bog’liqligini tasdiqlaydi. Eslatma: bu yerda “inson zarur” degan xulosa asosan nazariy; SI ning aynan shu sohalardagi imkoniyati bo’yicha uzoq muddatli tadqiqotlar hali kam.

Yangi kompetensiyalar va raqamli kompetensiya. DigCompEdu, TPACK va UNESCO SI ramkasi birgalikda quyidagilarni ko’rsatadi: texnologiyani pedagogik maqsad bilan bog’lash, ma’lumotni tanqidiy baholash, shakllantiruvchi baholash, ma’lumotlar bilan ishlash etikasi. Raqamli kompetensiya zarur, chunki TALIS 2018 ma’lumotlariga ko’ra OECD bo’yicha o’qituvchilarning 47 foizi o’quvchilarga loyiha va sinf ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan tez-tez yoki doimo foydalanishga ruxsat bermagan, ya’ni o’qituvchi tayyor bo’lmasa, texnologiya imkoniyatlari ishlamay qoladi. Ertmer va Ottenbreit-Leftwich bu yerda ishonch va e’tiqodning ahamiyatini qo’shadi.

O’quvchi markazli ta’lim munosabatlarni qanday o’zgartiradi? Munosabat “buyruq – bajarish”dan “maslahat – mas’uliyat” tomon siljiydi. O’quvchi o’z maqsadini qo’yishda ishtirok etadi, o’qituvchi esa qo’llab-quvvatlaydi. Lekin Kirschner va boshq ogohlantirganidek, o’quvchi markazlilik yetarli tuzilma va tushuntirishsiz ish bermaydi.

Muvozanat. Amaliy tamoyil sifatida quyidagi yondashuv taklif etiladi: texnologiya sur’at va imkoniyat beradi, inson esa ma’no va mas’uliyat beradi. Bu fikr UNESCO ning “insonga yo’naltirilgan” yondashuviga mos keladi.

Eslatma: bu bo’limda faqat tekshirilgan rasmiy manbalarga tayanildi. O’qituvchilar raqamli kompetensiyasi bo’yicha aniq statistik ko’rsatkichlar tasdiqlanmagani uchun keltirilmadi; ularni rasmiy statistika manbalaridan qo’shish tavsiya etiladi.

Me’yoriy asos. 2020-yil 23-sentabrdagi “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-son Qonun ta’lim shakllari qatorida masofaviy va boshqa shakllarni belgilagan va pedagoglarning huquqiy maqomini mustahkamlagan. Bu masofaviy va elektron ta’limni qonuniy asosga qo’ydi va o’qituvchidan yangi format ko’nikmalarini talab qiladi.

Rivojlanish konsepsiyasi. Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasi PISA reytingida 2030-yilgacha dunyoning yetakchi 30 davlati qatoriga kirish, pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmunini yangilash, ta’lim jarayonida individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish vazifalarini belgilaydi. Bu maqsadlar o’qituvchi rolining zamonaviy talqiniga (individual yondashuv, raqamlashtirish, malaka oshirish) to’g’ridan-to’g’ri mos.

Xalqaro taqqoslash. O’zbekiston PISA da birinchi marta 2022-yilda qatnashdi va OECD ma’lumotiga ko’ra matematika, o’qish va tabiiy fanlarda o’quvchilar OECD o’rtachasidan past natija ko’rsatdi. Bu holat konsepsiyada qo’yilgan maqsad va joriy holat o’rtasidagi masofani ko’rsatadi hamda o’qituvchi tayyorgarligiga qo’yilgan talabning muhimligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, PISA natijalarini faqat o’qituvchi faoliyati bilan izohlash ilmiy jihatdan noto’g’ri bo’lardi, ularga ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa omillar ham ta’sir qiladi.

Raqamli strategiya. “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi (PF-6079, 2020-yil 5-oktyabr) ta’limni raqamlashtirishni davlat siyosatining tarkibiy qismi sifatida belgilagan. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim, o’quvchi markazli yondashuv va o’qituvchilar malakasini oshirish amaliyoti bo’yicha ko’rsatkichlar uchun Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi,

Statistika agentligi va Avloniy nomidagi milliy institut ma’lumotlarini rasmiy saytlardan olish tavsiya etiladi.

Tahlil. Me’yoriy jihatdan O’zbekistonda o’qituvchi roli o’zgarishining asoslari yaratilgan. Ochiq savol amaliy tatbiq darajasi: qonun va konsepsiya qanday qilib har bir sinfdagi o’qituvchi kundalik ishiga aylanmoqda? Bu savolga javob berish uchun mahalliy empirik tadqiqotlar (so’rov, kuzatuv) zarur. Malaka oshirishni TPACK va DigCompEdu ramkalariga moslash. Kurslarni faqat dasturiy vositalarni o’rgatishdan pedagogik maqsadga integratsiya qilishga o’tkazish. SI kompetensiyasini malaka oshirish modullariga kiritish. UNESCO (2024a) ramkasi asosida: SI natijalarini tekshirish, etika, ma’lumot xavfsizligi, akademik halollik.

O’qituvchilar hamjamiyati va o’zaro o’rganish. Tajribali va yosh o’qituvchilarni mentorlik juftliklariga birlashtirish, chunki texnologiyani qabul qilish e’tiqod va ishonchga bog’liq. Shakllantiruvchi baholashni kuchaytirish. Fikr-mulohazaning o’rganishga ta’siri kuchliligini hisobga olib, o’qituvchilarga tezkor fikr-mulohaza berish usullarini o’rgatish. Rutin ish yukini kamaytirish. Hujjat yuritish va oddiy tekshiruvlarni avtomatlashtirish orqali o’qituvchi vaqtini o’quvchi bilan ishlashga ajratish. Aralash yondashuvni qo’llash. Yangi mavzuda aniq tushuntirish, keyin faol amaliy ish; ya’ni fasilitatorlik va an’anaviy tushuntirishni vaziyatga qarab uyg’unlashtirish. Mahalliy tadqiqotlarni yo’lga qo’yish. O’qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va rolidagi o’zgarishlarni muntazam so’rov va kuzatuv bilan baholash, TALIS uslubiga yaqin ko’rsatkichlardan foydalanish.

Xulosa. Ko’rib chiqilgan nazariy va empirik manbalar o’qituvchining zamonaviy ta’limdagi roli yo’qolmayotganini, balki mazmunan o’zgarayotganini ko’rsatadi. Bilim yetkazuvchilik vazifasining bir qismi raqamli vositalar va SI ga o’tmoqda, o’qituvchi esa yo’naltiruvchi, mentor va raqamli muhit tashkilotchisi sifatida faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, ishonchli munosabat, motivatsiya, qadriyatlar tarbiyasi va pedagogik mas’uliyat inson o’qituvchisining o’rni saqlanib qolishini ko’rsatuvchi asosiy sohalardir. Fasilitatorlik va tuzilmali tushuntirish bir-birini inkor etmaydi, ular o’quvchi tayyorligiga qarab uyg’unlashadi. Xalqaro ma’lumotlar o’qituvchilarning texnologiyaga tayyorgarligi hali yetarli emasligini ko’rsatadi, O’zbekistonda esa bu o’zgarishning me’yoriy asoslari yaratilgan; amaliy natijani baholash uchun esa qo’shimcha empirik tadqiqotlar kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biesta, G. (2012). Giving teaching back to education: Responding to the disappearance of the teacher. *Phenomenology and Practice*, 6(2), 35–49.
2. Ertmer, P. A., and Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(3), 255–284.
3. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., et al. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *PNAS*, 111(23), 8410–8415.
4. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
5. Holstein, K., McLaren, B. M., and Aleven, V. (2019). Co-designing a real-time classroom orchestration tool to support teacher–AI complementarity. *Journal of Learning Analytics*, 6(2), 27–52.
6. Kasneci, E., et al. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 103, 102274.
7. King, A. (1993). From sage on the stage to guide on the side. *College Teaching*, 41(1), 30–35.
8. Kirschner, P. A., Sweller, J., and Clark, R. E. (2006). Why minimal guidance during instruction does not work. *Educational Psychologist*, 41(2), 75–86.
9. O‘zbekiston Respublikasi (2020). “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni, 23.09.2020. <https://lex.uz/docs/5013007>
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2019). 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni “2030-yilgacha xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. <https://kun.uz/en/news/2019/04/30/shavkat-mirziyoyev-approves-development-concept-of-public-education-system-by-2030>
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2020). 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni (“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi). <https://lex.uz>